

Ἡ πολιτική θεωρία τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια¹

Τοῦ Χαράλαμπος Μηνάογλου

(Ὁμιλία στήν Ἡμερίδα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καί τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν
γιά τόν Ἰωάννη Καποδίστρια, Παλαιά Βουλή, 30.5.2014)

Κατά τόν 18ο αἰώνα πολλοί Ἕλληνες δραστηριοποιήθηκαν ὡς διπλωμάτες στήν ὑπηρεσία διαφόρων βασιλείων. Ἄλλοι ἀπό αὐτούς ὑπηρετήσαν καθολικούς ἢ προτεστάντες καί ἄλλοι μουςουλμάνους μονάρχες προσπαθώντας νά ἐπιβιώσουν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα γιά τήν Ἀνατολή ἀποτελοῦν οἱ Φαναριῶτες, πού ἀπό τόν 1669 ὡς τό 1821 κατηύθυναν τήν ὀθωμανική διπλωματία. Ἔτσι, καθίσταντο πολλοί ἀπό αὐτούς ἰδιαίτερα γνωστοί στούς εὐρωπαϊκούς διπλωματικούς κύκλους μέ τούς ὁποίους διαπραγματεύονταν· συχνά μάλιστα συνεργάζονταν μέ εὐρωπαϊκές αὐλές –ιδίως τήν ρωσική– εἰς βάρος τῶν Ὀθωμανῶν. Γιά τήν Δύση, μία ἐλάχιστη γνωστή, ἀλλά ἰδιαίτερα σημαντική περίπτωση εἶναι τοῦ Κεφαλονίτη Σπυρίδωνα Λούτζη, τόν ὁποῖο πρόσεξε ὁ Φρειδερίκος Β΄ τῆς Πρωσίας ἀπό κάποια ἄρθρα του στόν βενετσιάνικο τύπο καί τόν προσκάλεσε στό Βερολίνο στά 1777. Ἐκτοτε, ὁ Λούτζης ὑπῆρξε ἕνας ἀπό τούς σημαντικότερους διπλωμάτες τοῦ πρωσικοῦ κράτους μέχρι τόν θάνατό του, τό 1815. Ἀπό ὅλους ὁμως αὐτούς τούς Ἕλληνες διπλωμάτες πού ἔδρασαν πρὶν ἀπό τήν ἵδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους ξεχωρίζει ἡ ἐπιβλητική μορφή τοῦ βασικοῦ διαπραγματευτῆ γιά τήν ἵδρυσή του, πού δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τόν Ἰωάννη Καποδίστρια.

Ὁ Καποδίστριας εἶχε ἐπιδείξει σπάνια διπλωματική ἱκανότητα πολύ πρὶν ἔλθει στά 1828 καί ἀναλάβει τήν διαχείριση τῆς Ἐπανάστασης. Εἶχε ὑπηρετήσει γιά χρόνια τήν ρωσική διπλωματία βοηθώντας τά μέγιστα στήν ἐπίτευξη σημαντικῶν στόχων γιά τόν τσάρο. Κατά τήν ἐνάσκηση τῶν καθηκόντων του καί σέ προέκτασή τους εἶχε κατορθώσει νά δημιουργήσει τό ἐλβετικό κράτος καί νά προφυλάξει τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση ἀπό τήν καταστολή τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας. Δέν θά ἀναφερθοῦμε στήν συνέχεια στά γνωστά γεγονότα τῆς πολιτικῆς δράσης τοῦ Καποδίστρια, ἀλλά θά προ-

σπαθήσουμε νά ἐντοπίσουμε τήν πολιτική θεωρία πού κρυβόταν πίσω ἀπό τήν πράξη αὐτῆς τῆς σπάνιας διάνοιας, τοῦ γνωστότερου Ἑλλήνα διπλωμάτη ὅλων τῶν ἐποχῶν.

Σχετικά μέ τήν πολιτική θεωρία τοῦ Καποδίστρια λίγα ἔχουν γραφεῖ. Κυρίως πρόκειται γιά χαρακτηρισμούς πού τοῦ ἔχουν ἀποδοθεῖ ἀπό διπλωμάτες καί ἱστορικούς τῆς ἐποχῆς του. Στίς περισσότερες περιπτώσεις ὁ Καποδίστριας χαρακτηρίζεται φιλελεύθερος. Ὁ χαρακτηρισμός αὐτός μπορεῖ νά εὐσταθοῦσε γιά τήν ἐποχή του, δέν εὐσταθεῖ ὁμως σήμερα. Τότε, ὁ ὅρος σήμαινε πρωτίστως τόν ἐναντιούμενο πρὸς τήν ἀπόλυτη μοναρχική ἐξουσία καί δευτερευόντως τόν ὑποστηρικτὴ τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς. Μέ τήν σημερινή ὁμως ἔννοια τοῦ ὅρου ὁ Καποδίστριας δέν μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ φιλελεύθερος. Ἀντίθετα, πολλές πτυχές τῆς διακυβέρνησής του στήν Ελλάδα τόν δείχνουν μᾶλλον κρατιστή, ὑποστηρικτὴ δηλαδή τοῦ ἐλέγχου τοῦ κράτους σέ ὅλες τίς ἰδιωτικές δραστηριότητες. Ἄν θά ἐπιχειρούσαμε νά διαπιστώσουμε ὅπωςδήποτε στοιχεῖα κάποιας πολιτικῆς θεωρίας τῆς ἐποχῆς στήν πολιτική τοῦ δράση, θά καταλήγαμε στό συμπέρασμα ὅτι ὁ Καποδίστριας φαίνεται περισσότερο κοντά στήν Φωτισμένη Δεσποτεία χωρίς ὁμως νά ἀποδέχεται τό σύνολο τῶν θέσεών της. Ὁ Καποδίστριας, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, εἶχε ξεπεράσει τήν πολιτική θεωρία τῆς ἐποχῆς του καί ἤδη πολιτευόταν βάσει νέων θεωρητικῶν σχημάτων².

Ἡ κυριότερη πολιτική διάσταση στήν ἐποχή τοῦ ἦταν ἀνάμεσα σέ μοναρχικούς καί ἀντιμοναρχικούς. Ὁ Καποδίστριας, ὁμως, παρότι παίρνει σέ ἕνα πρῶτο ἐπίπεδο θέση ὑπέρ τῆς μοναρχίας, ἐντούτοις προχωρώντας μπροστά καί ξεφεύγοντας ἀπό τήν κρατοῦσα ἀντίληψη θά υἱοθετήσει μία νέα γιά τήν ἐποχή του πολιτική θεώρηση πού εἶχε τότε ἐμφανιστεῖ στήν εὐρωπαϊκή πολιτική καί ἡ ὁποία

ἔχει χαρακτηριστεῖ ὡς «ἡ ἄνοδος τοῦ πρωθυπουργοῦ». Ἀπό τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 18ου αἰῶνα σημειώνεται στήν Εὐρώπη μία αὔξηση τῆς σημασίας καί τῆς πραγματικῆς ἐξουσίας πού ἀσκοῦν οἱ πρωθυπουργοί, οἱ ὅποιοι τότε παύουν νά ἀποτελοῦν ἀπλῶς τούς κορυφαίους συμβούλους τῶν μοναρχῶν καί ἀρχίζουν νά ἀσκοῦν δική τους πολιτική. Τό φαινόμενο μάλιστα δέν σχετίζεται μέ τήν Γαλλική Ἐπανάσταση, καθὼς ἐμφανίζεται στά πλέον μοναρχικά καί ἀντεπαναστατικά κράτη, ὅπως ἡ Αὐστρία καί ἡ Πρωσία.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα τοῦ φαινομένου ἀποτελοῦν οἱ πρωθυπουργοί Αὐστρίας καί Πρωσίας κατά τήν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰῶνα, ὁ Kaunitz καί ὁ Hertzberg. Ἡ μεταξύ τους σύγκρουση ὑπῆρξε σφοδρή καί ἔμεινε παροιμιώδης. Αὐτοί δέν ἦταν σύμβουλοι τῶν βασιλέων τους στά θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἀλλά εἶχαν καταστῇ πλέον οἱ ρυθμιστές τῆς σέ σημείο ὥστε οἱ μονάρχες νά ἔχουν τήν ἀνάγκη νά τούς ἀπομακρύνουν, γιά νά μπορέσουν νά ἀσκήσουν τήν πολιτική πού ἐπιθυμοῦσαν οἱ ἴδιοι. Ἀνάλογα, μποροῦμε νά δοῦμε στήν ἐπόμενη γενιά τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας τήν σύγκρουση τοῦ διαδόχου τοῦ Kaunitz, τοῦ Metternich μέ τόν Καποδίστρια. Καί οἱ δύο ἀσκοῦσαν τήν δική τους πολιτική κινούμενοι συχνά ἀρκετά μακριά ἀπό τίς κατευθυντήριες γραμμές τῶν μοναρχῶν τούς ὁποίους ὑπηρετοῦσαν. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στήν σχετική διπλωματία σπάνια γίνεται ἀναφορά στόν αὐστριακό μονάρχη, ἐνῶ ὁ Metternich ἐμφανίζεται ὡς ὁ ἀποκλειστικός διαχειριστής τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Αὐστρίας. Ἀντίστοιχα, ὁ Καποδίστριας συχνά ἐφάρμοσε δική του πολιτική, ὅπως γιά παράδειγμα στήν περίπτωση τῆς Ἑλβετίας καί ἀκόμη περισσότερο στήν περίπτωση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, τήν ὁποία διέσωσε ξεπερνώντας κατά πολύ τίς ἐντολές πού εἶχε λάβει.

Ἡ θεωρία τῆς ἀνόδου τῆς πρωθυπουργικῆς ἐξουσίας ἐφαρμόστηκε ἀκόμη περισσότερο ἀπό τόν Καποδίστρια στήν Ἑλλάδα. Τόσο ἡ ἀπόφαση τῆς Γ' Ἐθνοσυνέλευσης νά τόν χρήσει κυβερνήτη μέ ἀπόλυτες ἐξουσίες ὅσο καί ἡ διαφαινόμενη τοποθέτηση ἀπό τίς Δυνάμεις ξένου μονάρχη στόν ἑλληνικό θρόνο ὁδήγησαν τόν Καποδίστρια στήν ἐφαρμογή ἐνός μοντέλου στό ὁποῖο ὁ πρωθυπουργός θά εἶχε τήν πραγματική ἐξουσία, προανάγκρου-

σμα κατά μίαν ἔννοια τῆς κατοπινῆς βασιλευομένης δημοκρατίας. Ἔτσι, παρὰ τόν ξένο μονάρχη ὁ Καποδίστριας θά ἐπετύγχανε τήν ἄσκηση τῆς πραγματικῆς ἐξουσίας ἀπό τόν ἐκάστοτε Ἕλληνα πρωθυπουργό. Εἶναι χαρακτηριστική ὡς πρὸς τοῦτο ἡ ἐπιστολή του, πού παραθέτουμε στήν συνέχεια πρὸς τόν πρῶτο ἐπιλεγέντα ἀπό τίς Δυνάμεις γιά βασιλιά τῆς Ἑλλάδος, τόν Λεοπόλδο τοῦ Σάξ-Κόμπουργκ. Σέ αὐτήν ὁ κυβερνήτης δέν ζητεῖ ὁδηγίες, ἀλλά μέ εὐγενικό τρόπο καί λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τό σχετικό εὐρωπαϊκό πρωτόκολλο συμβουλεύει τόν γερμανό πρίγκιπα γιά τίς ἐνεργειές του. Πίσω ἀπό τίς γραμμές ὅμως διαφαίνεται ἡ ἐπιβολή τῶν ἀπόψεων τοῦ Καποδίστρια, ἡ ὁποία στηρίζεται στήν βαθειά του γνώση τῆς διεθνούς διπλωματίας, πράγμα πού δέν διέθετε στόν ἴδιο τουλάχιστον βαθμό ὁ Λεοπόλδος.

Ὁ Καποδίστριας κατόρθωσε νά γίνει ὁ γνωστότερος Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς του καί σίγουρα αὐτός πού ἄσκησε σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο τήν μεγαλύτερη ἐπιρροή. Ἡ ἐπιτυχία του, πέρα ἀπό τήν ὑπερβολική εὐφυΐα, στηρίχθηκε καί σέ δύο ἄλλες ποιότητές του: στό γεγονός ὅτι δέν δίσταζε νά προβάλλει τό ποιός ἦταν, δηλαδή ὁρθόδοξος καί Ἕλληνας, ἀντίθετα μάλιστα πολλές φορές προέβαλλε τήν ταυτότητά του μέ ἐπίταση καί στό γεγονός –ἀπόρροια τοῦ προηγούμενου– ὅτι ὑπῆρξε ἀπόλυτα τίμιος. Τήν μεγαλύτερη ἴσως φιλοφρόνηση, ὁ Καποδίστριας τήν ἔχει δεχθεῖ ἀπό τόν μεγαλύτερό του ἔχθρο, τόν Metternich. Ὁ αὐστριακός καγκελλάριος σημειώνει στά ἀπομνημονεύματά του:

«Ὁ μόνος ἀντίπαλος πού δύσκολα ἠττᾶται εἶναι ὁ ἀπόλυτα ἔντιμος ἄνθρωπος. Καί τέτοιος εἶναι ὁ Καποδίστριας».

Ἐπιστολή Καποδίστρια στόν Λεοπόλδο τοῦ Σάξ-Κόμπουργκ

25 Μαρτίου 1830

«Πρίγκιψ, ἡ Θεία Πρόνοια δέν ἐγκαταλείπει τήν Ἑλλάδα. Μαρτύριον δέ νέον ἡ μεγαλοψυχία μεθ' ἧς ἡ ὑμετέρα βασιλική ὑψηλότης ἐπροστάτευσε τά νόμιμα αὐτῆς συμφέροντα ἐν ᾧ ἐγένετο ἡ περί αὐτῶν κρίσις. Ὅθεν καί τό γράμμα δι' οὗ ἡ ὑμετέρα βασιλική ὑψηλότης μ' ἐτίμησεν ἀπό 16/28 Φεβρουαρίου, παρέχει εἰς τήν Ἑλλάδα τά ἀσφαλέστατα περὶ τοῦ μέλλοντος ἐχέγγυα, τό μὲν, ἐκ τῶν ἀγώνων οὓς ἠγωνίσθητε πρὸς ἐπέκτασιν τῶν

ορίων, τό δέ, διότι ἡτήσατε καί τήν συμμετοχήν τῆς Ἑλλάδος εἰς τήν ἐκλογὴν τοῦ αὐτῆς ἀνακτος.

[...] Εἰς τόν κόλπον ἄρα ὑμῶν, πρίγγιψ, οἱ Ἕλληνες θέλουσι πλέον καταθέσθαι τὰς ἐφέσεις αὐτῶν καί ὑμεῖς μετὰ χάριτος αὐτάς εἰσακούοντες, θέλετε τοὺς δείξι ὅσῃν καί οἷαν εὐδαιμονίαν αἱ Δυνάμεις τοῖς παρεσκεύασαν, προβιβάζουσαι αὐτοὺς εἰς βαθμόν ἐλευθέρου καί αὐτονομίου ἔθνου. [...]

Περί τῆς κενώσεως τῆς Εὐβοίας καί Ἀττικῆς, ὅσῃν σπουδὴν καί ἄν καταβάλωσιν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις τῶν τριῶν Δυνάμεων, ἀμφιβάλλω ὅτι θέλει κατορθωθῇ τόσον ταχέως ὅσον πιστεύουσιν οἱ παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ κυβερνήσει καθεστῶτες πρόσεδροι (=πρόξενοι) τῶν Αὐλῶν. Διότι καί ἄν ἐκδώσῃ ἡ Πόρτα τὰ ἀναγκαῖα φερμάνια, πάλιν εἶναι πιθανώτατον νά ἀντιτάξωσι πρὸς αὐτά ὅ τε Ὁμέρ Πασᾶς καί ὁ φρούραρχος τῶν Ἀθηνῶν πολλὰς δυσκολίας καί ἀναβολάς. Ἄλλ' ὅπως ἂν ἔχῃ, εἶναι ἀδύνατον νά μὴ προέλθωσι πολλαὶ ταραχαὶ καί ἀταξίαι καί ἐκ τῆς ἀπολείψεως τῶν κατεχομένων σήμερον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μερῶν, ἐκτός ἂν ἡ κένωσις αὐτῶν γείνῃ παρὰ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς ἐξῆς ὅρους.

α'. Νά ἐνεργηθῇ ταυτοχρόνως μέ τήν ἀναχώρησιν τῶν Τούρκων ἀπὸ τὰ δοθέντα εἰς τήν νέαν Ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν μέρος.

β'. Οἱ ὁροθεταί, περὶ ὧν μνημονεύει ἡ 9 παράγραφος τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 3ης Φεβρουαρίου, νά ἀναλάβωσι καί τήν περὶ κενώσεως ἐπιμέλειαν.

γ'. Νά δοθῶσιν εἰς τήν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἱκανὰ χρήματα ὥστε νά δυνηθῇ νά παρέξῃ βοήθειαν ζωῆς εἰς τὸ πλῆθος τῶν καταφευξομένων ἐνταῦθα οἰκογενειῶν.

Καί μοι συγχωρεῖ βέβαια ἡ ὑμετέρα βασιλικὴ ὑψηλότης νά ἐπιστήσω πρὸς ὀλίγον τὴν προσοχὴν τῆς ἐφ' ἑκάστον τῶν ἄρθρων τούτων.

[...] Δέν μοι ἀνήκει νά ἐξετάσω ἐάν ἡ γραμμὴ τοῦ Ἀσπροποτάμου ᾔναι ἱκανὴ νά ἀσφαλίσῃ τὰς μεταξὺ Τουρκίας καί Ἑλλάδος εἰρηνικὰς καί καλογειτονικὰς σχέσεις. Λέγω ὁμως καί λέξω πολλάκις ὅτι αἱ ὁκτὼ ἐπαρχίαι αἱ ἐπιστρέφουσιν ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριότητα, ἡ Ἀκαρνανία δηλαδή, ἡ Βόνιτσα, ὁ Βάλτος, ὁ Βλόχος, τὰ Ἄγραφα, τὸ Καρπενήσι, καί τὸ Πατρατζίκι περιλαμβάνουσι λαὸν χριστιανικόν 80 ἢ 100.000 ψυχῶν, ἐξ οὗ πηγάζουσι σχεδόν τὰ δύο τρίτα τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, συγκειμένου κατὰ τὴν ἐσχάτην ἀναρρῦθμιν ἐξ εἴκοσι ταγμάτων τετρακοσιάνδρων. Ἄλλως τε καί πασιδὴλον ὑπάρχει ὅτι αἱ ἐπαρχίαι αὗται, μόνον ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικούμεναι, οὐδέποτε ὀλοτελῶς ὑπετάχθησαν εἰς τὴν Πόρταν, καί ὅτι οἱ στρατιῶται καί ἀρχηγοὶ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ 1821 τὸ μέγιστον μέρος συνετέλεσαν διὰ τῆς ἀνδρείας τῶν εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα. Τί ποιήσουσι, λοιπόν, ὅταν μάθωσιν ὅτι ἡ γενέθλιος αὐτῶν γῆ ὑποβάλλεται καί πάλιν ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν δυναστείαν; Ἄν μείνωσι στρατιῶται τῆς Ἑλλάδος, εἰς αὐτοὺς πλέον δέν δύναται νά ἐμπιστευθῇ ἡ φυλακὴ τῶν ὁρίων. Ἄν προτιμήσωσι νά μείνωσιν ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἵνα ἀρχίσωσι πάλιν τὴν παλαιὰν αὐτῶν ἀρματολικὴν τέχνην, θέλουσι τάχα σεβασθῇ τὴν νέαν ὁροθεσίαν, συνειθισμένοι ὄντες εἰς τὴν πρὸς τοὺς Τούρκους πολεμότητα; [...]

Ἐγὼ δέ, καίτοι ὑπὸ τῶν πόνων καί μόχθων κατατρυχόμενος, τὰς φροντίδας μου ὁμως καί τοὺς ἀγῶνας πάντας θέλω καταβάλλῃ πρὸς τὸ δικαιῶσαι τὴν εἰς ἐμέ ἐντιμοτάτην πίστιν καί τῶν Ἑλλήνων καί τῆς ὑμετέρας βασιλικῆς κορυφῆς, καί εὐτυχῆς λογισθῆσομαι ἐκπληρῶν τὸ διπλοῦν τοῦτο καθήκον ἐφ' ὅσον ἡ μέν ὑγεία μου μοί τὸ συγχωρήσῃ, ἡ δέ ὑμετέρα βασιλικὴ ὑψηλότης θέλει ἀσπάζεσθαι τὸν ἀσθενῆ τῆς ὑπηρεσίας μου φόρον»³.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ὁλόκληρη τὴν βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση γιὰ τὸ ἄρθρο μπορεῖ κανεὶς νά βρεῖ στὴν διδακτορικὴ μου διατριβή: Χ. Μηνάογλου, *Ἕλληνες διπλωμάτες στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία: Ὁ Κωνσταντῖνος Καρατζᾶς ὁ Μπάνος καί τὸ ταξίδι του στὴν Πρωσία 1790-1792*, Ε.Κ.Π.Α. 2012. <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/26340#page/1/mode/2up> καθὼς καί στὸ ἄρθρο τῆς Ἑλένης Κούγκου, «Κρίσεις Εὐρωπαίων ἱστορικῶν καί διπλωματῶν γιὰ τὴν διπλωματικὴ σταδιοδρομία τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια», *Μνημοσύνη* 16 (2003-2005), 115-125.
2. Πέρα ἀπὸ αὐτὰ ἡ πολιτικὴ πράξη τοῦ Καποδίστρια μᾶς δείχνει ὅτι εἶχε μελετήσει βυζαντινὰ κάτοπτρα ἡγεμόνων, ὅπως αὐτὸ τοῦ Μ. Φωτίου καί ἐφάρμοξε ἀρχετές ἀπὸ τίς συμβουλές πού περιέχονται σὲ αὐτά.
3. *Ἐπιστολαὶ Ἰ. Α. Καποδίστρια*, τ. 3, Ἀθήνησι 1842, 379-387.